

Literatura

- Ahmad, N. (2009). *Sati Tradition – Widow Burning in India: A Socio-Legal Examination*. Web Journal of Current Legal Issues Ltd 2. URL: <http://www.bailii.org/uk/other/journals/WebJCL/2009/issue2/ahmad2.html> (27.8.2019.)
- Courtright, P. B. i N. Goswami. (2001). Who Was Roop Kanwar? Sati, Law, Religion, and Postcolonial Feminism. U: Larson, G. J. (ur.), *Religion and Personal Law in Secular India. A Call to Judgement* (str. 200–225). Bloomington–Indianapolis: Indiana University Press.
- Hawley, J. S. (1994). Introduction. U: Hawley, J. S. (ur.), *Sati, the Blessing and the Curse* (str. 3–27). New York–Oxford: Oxford University Press.
- Loomba, A. (1993). Dead Women Tell No Tales: Issues of Female Subjectivity, Subaltern Agency and Tradition in Colonial and Post-Colonial Writings on Widow Immolation in India. *History Workshop*, 36:209–227.
- Major, A. (2011). *Sovereignty and Social Reform in India. British colonialism and the campaign against sati, 1830–60*. London–New York: Routledge.
- Mani, L. (1998). *Contentious Traditions. The debate on Sati in Colonial India*. Berkeley–Los Angeles–London: University of California Press.
- Mrvelj, M. (2011). Sati: Poveznica između tradicionalne i suvremene Indije. *Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*, 48(2):95–118.
- Rajan, R. S. (1993). *Real and Imagined Women. Gender, culture and postcolonialism*. London–New York: Routledge.
- Sarkar, T. (2013). A Just Measure of Death? Hindu Ritual and Colonial Law in the Sphere of Widow Immolations. *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, 33(2): 159–176.

Žene kao oruđe nacije: Uloga žena u (re)produkciji nacije

Women as means of national (re)production

Aurora Rakić

Dvopredmetni preddiplomski studij povijesti i sociologije, 3. godina
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
rakic.aurora@gmail.com

Sažetak

Uloga i položaj žena u društvu jedna su od glavnih pitanja na kojima se „lome koplja“ u javnoj raspravi, a posebno u proteklih stotinjak godina otkako su žene počele dobivati građanska i socijalna prava. No rijetko se provode sustavna proučavanja i organiziraju produktivne rasprave o tome koje sve tipove društvenih uloga žene obavljaju, kakve položaje one zauzimaju te kako se njihov status ostvaruje u društvenoj stvarnosti. U ovom će se radu obraditi teorijsko definiranje i analiza uloge žena u procesu (re)produkcije nacije, a uloge su podijeljene na tri glavne potkategorije: biološka, kulturna i simbolička. Svaka od tih potkategorija zasebno je definirana i potkrijepljena primjerima iz prošlosti i sadašnjosti iako se, dakako, u stvarnosti sve tri isprepliću. Na taj način one čine kompleksnu mrežu međurodnih odnosa i rodno definiranih uloga, spolnog diformizma, nacije, etničke zajed-

Summary

The role and position of women in society are one of the burning questions in public discussion around the world, ever so occurring in the last century, after women began to gain both civil and social rights. But systematic research and fruitful discussion are rarely the cases when we're talking about what social roles women play, what positions they take, and how their social status manifests in our social reality. The paper you have in front of you came to exist as an attempt to theoretically define and analyze the role of women in the (re)production process of a nation that has been divided into three subcategories: biological, cultural, and symbolic. Each of those subcategories are defined and explained separately, supported by examples from both the past and the present. Of course, in the real world, all of the subcategories are intertwined, forming a complex web of gender relations and

nice, simboličkih vrijednosti i društveno-političke korisnosti.

gender-defined roles, sexual dimorphism, nation, ethnicity, symbolic values and sociopolitical usefulness.

Ključne riječi:

biološka, kulturna i simbolička reprodukcija nacije; rodne uloge; materinski jezik; etničke skupine; dihotomija femininog i maskulinog; silovanje

Keywords:

biological, cultural and symbolic reproduction of a nation; gender roles; mother tongue; ethnic groups, dichotomy of femininity and masculinity; rape

1. Uvod

„Muškarci bi trebali nositi oružje, a žene djecu“¹ (Thebaud, 1994: 94).

bila je jedna od mnogih parola koje su upotrebljavali muškarci tijekom Drugog svjetskog rata kako bi izrazili svoje negodovanje društvenim promjenama uzrokovanih masovnim stupanjem žena na tržište rada. Žene su se također počele sve više uključivati u sustav visokog obrazovanja kako bi stekle prestižna zvanja, na primjer zvanje odvjetnika i zvanje liječnika. No muškarcima, a posebice vojnicima, takve su promjene u društvenoj dinamici bile neprihvatljive. Vojnici su se naime izrazito opirali čak i samoj primisli da njihovo preživljavanje na bojištu ovisi o liječnicama te su bili duboko uvjereni kako „žena njeguje, ali muškarac liječi“ (Thebaud, 1994: 70). Osim toga, za njihov je moral na bojištu veo-

¹ Vlastiti prijevod. Original: „Men should bear arms, women should bear armies“

ma važna bila idilična ideja o njihovim suprugama koje strpljivo iščekuju njihov povratak kući održavajući pritom kućanstvo i/ili poduzeće onakvima kakvi su bili u predratnom razdoblju. Takvo je negodovanje rezultat ratne depresije, odnosno želje za održavanjem *statusa quo* društvenog poretka kako bi se čim prije razriješile i zaboravile ratne strahote, to jest kako bi se nastavilo živjeti u skladu s dobro poznatim i uhodanim društvenim ulogama. No parole poput takvih ne prikazuju samo rodnu nejednakost ili hegemoniju patrijarhata već, dapače, dočaravaju skrivenu, ali veoma bitnu ulogu žena u procesima nacionalizacije. S obzirom da ženski rod nerijetko i danas, u drugom desetljeću 21. stoljeća, nastavlja utjelovljivati dotičnu ulogu, doduše na diskutabilno suptilniji način te ne bez pogovora, zanimljivo je osvrnuti se na međuodnos društvenih koncepata roda i nacije koji su kao takvi obilježili političku i društvenu stvarnost još od 19. stoljeća kada je započeo proces nastanka modernih nacija. U ovom će se radu analizirati skrivena uloga ženskoga roda, točnije koji sve tipovi uloga postoje te na koje se načine sama uloga doživljava i ostvaruje u društvu kroz povijest. Ženski je rod pritom uzet kao okvir analize jer je „rod zapravo jedan aspekt društvene organizacije. Može ga se pronaći na mnogim mjestima jer se značenja spolne različitosti prozivaju i osporavaju u sklopu mnogih vrsta borbi za moć. Društveno i kulturno znanje o spolnoj različitosti stoga nastaje tijekom većine događaja i procesa koji se proučavaju kao povijest“ (Scott, 2003:22.). Također je potrebno napomenuti kako će se analiza ponajviše temeljiti na eurocentričnoj i zapadnoj literaturi te stoga analiza nije sveobuhvatna, tj. podložna je generalizaciji na razini svijeta. No dotična odluka nije donesena samo zbog dostupnosti literature već i zbog geopolitičke bliskosti. Naime unatoč riziku potencijalno umanjene objektivnosti, vlastiti se opus znanja iz područja društveno-humanističkih znanosti pretežito temelji na istoj zapadnoj literaturi i eurocentričnom shva-

ćanju svijeta. To pak omogućava dublju analizu i razumijevanje odabrane problematike nego što bi to bilo moguće onda kada bi se za okvir analize odabralo neko drugo geografsko i društveno područje. Radi preglednosti i lakšeg provođenja analize, uloga će žena u razvijanju, poticanju i mobiliziranju nacionalne svijesti biti podijeljena na tri glavne potkategorije produkcije i reprodukcije nacije: biološku, kulturnu i simboličku. Pritom će se biološka potkategorija odnositi na fizičko reproduciranje novih naraštaja, a kulturna će potkategorija obuhvaćati njihovo socijaliziranje. Potonje dvije potkategorije dijele zajedničku značajku, a to je da u njima žene, iako su izvanjski motivirane, imaju aktivnu ulogu društvenog aktera. S druge pak strane, u simboličkoj potkategoriji žene imaju pasivnu ulogu, odnosno služe samo kao motivacija i opravdanje djelovanja drugih društvenih aktera. No prije ulaženja u dubinu analize uloge ženskoga roda kao oruđa nacije, potrebno je definirati i osnovne koncepte nacije, nacionalizma i nacionalne svijesti.

2. Nacija, nacionalizam i nacionalna svijest

Rijetko koji koncepti su toliko obilježili svjetsku povijest, uzrokujući gotovo nespoznatljiva masovna stradanja te potpune promjene društvene i političke slike svijeta, kao što su koncepti nacije, nacionalizma i nacionalne svijesti (izuzev religijskih koncepata koji su im prethodili, a koji su se potom počeli koristiti kao pomoćno sredstvo nacionalnih). Stoga ne čudi kako su upravo ti koncepti u središtu teorijskog razmatranja mnogih sociologa, politologa, historiografa i filozofa koji su svoje znanstveno djelovanje posvetili pokušajima definiranja tih apstraktnih univerzalnih spoznaja. Svaki autor koji se okušao u rješavanju tog zahtjevnog zadatka ponudio je vlastitu definiciju u nadi da će upravo on odgonetnuti uzroke, povode i posljedice njihove upotrebe. Među

mnoštvom autora, za potrebe ovoga rada treba istaknuti nekoliko najvažnijih: Ernesta Gellnera, Benedicta Andersona, Anthonya Smitha, Staljina, Otta Bauera, Liah Greenfeld te Samia Zubaida.

Staljin je za potrebe promoviranja i provođenja ruske socijalističke revolucije definirao svoju *formulu nacije* prema kojoj je „nacija povijesno nastala, stabilna zajednica jezika, teritorija, ekonomskog života i psihološke strukture koja se manifestira u zajednici kulture“ (Yuval-Davis, 2004: 32). Oспорavajuću definiciju nudi Liah Greenfeld koja smatra da nijedna od navedenih komponenti *formule nacije* nije nužna kao takva, već smatra da je ključan nacionalni identitet, odnosno spoznaja o pripadnosti određenom narodu koji sebe definira kao naciju. Uz to kaže i da „svaki pripadnik tako definirane nacije sudjeluje u njezinoj nadmoćnosti, elitnosti i zato se raslojeno stanovništvo nacije percipira kao u biti homogeno, a statusne i klasne podjele kao površne“ (Yuval-Davis, 2004: 32). S njom se slaže i sociolog Anthony Smith dajući za primjer židovsku zajednicu u Francuskoj koja je isključena iz procesa formiranja francuske nacije unatoč prividno zajedničkim značajkama koje dijele s ostalim pripadnicima francuskoga društva (Smith, 1989).

Benedict Anderson koncept nacije doživljava kao takozvanu *zamišljenu zajednicu* koja koristi jezik kao glavni simbol određivanja pripadanja nekoj zajednici. Pri tom napominje kako je za razvijanje nacionalnih svijesti iznimno važan bio razvoj tehnologije za masovnu proizvodnju tiskovina te osim toga upozorava da je taj model bio uspješan među etničkim skupinama unutar europskih carstava, primjerice, između Hrvata i Mađara u sklopu Habsburške Monarhije. S druge pak strane, isti model nije bio primjenjiv u antiimperijalističkim pokretima, npr. u britanskim kolonijama na području Azije ili španjolskim kolonijama u Južnoj Americi (Anderson, 1990: 49). Kao rješenje tog problema, Otto Bauer uvodi koncept zajedničke sudbine koja je „usmjerena

prema budućnosti², a ne samo prema prošlosti, i može objasniti više nego asimilacija pojedinca i kolektiva unutar zajednice. S jedne strane može objasniti subjektivni osjećaj privrženosti kolektivitetima i nacijama, kao u naseljeničkim društvima ili u postkolonijalnim državama, u kojima mit o zajedničkom porijeklu ne postoji“ (Yuval-Davis, 2004: 33.). Slično stajalište dijeli i već spomenuti Anthony Smith koji definira *zajednicu sa zajedničkom sudbinom*³ kao zajednicu koja se služi korpusom mitova, simbola, vrijednosti i sjećanja radi održavanja osjećaja pripadnosti kolektivitetu (Smith, 1989, 346.).

No treba reći još nešto o *zamišljenim zajednicama*. Naime, Anthony Smith upozorava na problem pretjeranog pojednostavlivanja koncepta *zamišljene zajednice* jer su etnički i nacionalni procesi inherentno povezani. On smatra da je specifičnost etničkih kolektiviteta u njihovom dugovječnom mitsko-simboličkom kompleksu. Također naglašava da „moderna nacija u praksi sadrži nekoliko obilježja predmoderne etnije⁴ i mnogo duguje općem modelu etničnosti koji je u mnogim područjima preživio sve do osvita modernog doba“ (Smith, 1989: 340). Isto tako navodi i da „uspjeh nacionalizma ovisi o specifičnom kulturnom i povijesnom kontekstu, a to znači da su nacije čijem stvaranju pomaže izvedene iz prethodno postojećih i vrlo partikulariziranih kulturnih baština i etničkih formulacija“ (Smith, 1989: 340). Sa Smithom se slaže sociolog i politolog Sami Zubaida koji tvrdi da „etnička homogenost nije uzrok nego prije rezultat duge povijesti centraliziranih vlada

2 Što će posebice biti vidljivo u kasnije objašnjenim primjerima koji se tiču važnosti uloge žena u biološkoj i kulturnoj reprodukciji nacije.

3 Vlastiti prijevod. Original: Community of fate.

4 Pri čemu treba istaknuti patrijarhat kao jednu od tekovina. Carole Pateman u svojoj knjizi *Spolni ugovor* (Pateman, 2000.) piše upravo o takvom naslijeđu definirajući spolni ugovor kao preduvjet društvenom ugovoru koji se pak u modernoj liberalnoj državi unaprjeđuje u sustav bratstva.

koje su u predmodernom dobu stvorile nacionalno jedinstvo. Ona nije dana – bila je postignuta upravo političkim procesima koji su olakšali centralizaciju“ (Yuval-Davis, 2004: 29), čime istovremeno dijeli i stajalište s Benedictom Andersonom.

Što se nacionalizma tiče, Gellner ga definira kao „teoriju političke legitimnosti prema kojoj etničke granice ne bi smjele presijecati političke te, posebice, etničke granice unutar države ... ne bi smjele odvajati nositelje moći od ostalih... te sada država i kultura moraju biti povezane“ (Gellner, 1998: 21). On također definira i nacionalni osjećaj kao „osjećanje gnjeva potaknuto kršenjem načela ili osjećanje zadovoljstva potaknuto njegovim ispunjenjem“ (Gellner, 1998: 21) što će za potrebe ovoga rada biti važno radi boljeg razumijevanja motivacije za pokorno izvršavanje zahtjeva koje država nameće svojim građanima, u ovom konkretnom slučaju ženama. A što se samih izvršitelja zahtjeva države, odnosno promicatelja nacionalne svijesti tiče, Anthony Smith definira dvije vrste etnija: vertikalne i lateralne. Lateralne se etnije koriste centraliziranim birokratskim aparatom radi stvaranja osjećaja pripadnosti među različitim etničkim skupinama koje se nalaze pod istom vlašću, poput slučaja u prosvijećeno-apsolutističkom Austro-Ugarskom Carstvu te svim varijacijama jugoslavenske države. S druge strane, vertikalnu etniju čine inteligencija i ostale elite koje svojim primjerom⁵ potiču razvoj nacionalne svijesti među ostalim pripadnicima etničke zajednice (Smith, 1989: 355), kao što je, na primjer, bio slučaj tijekom hrvatskog narodnog preporoda u 19. stoljeću, no to će još naknadno biti spomenuto u kontekstu kulturne reprodukcije nacije. Na dotičnu se teoriju o etnijama nadovezuje i Gellner koji „razvoj nacionalizma pripisuje potrebi modernih društava za kulturnom homogenošću kao uvjetom nesmetana funkcioniranja.

⁵ A ponekad i uz pomoć lateralne etnije, odnosno birokratskog aparata, kao što je to bio slučaj u ugarskom narodnom preporodu u 19. stoljeću (Anderson, 1990).

Kada je zadovoljena, tu potrebu podupire moderna nacija-država; ali kada nije ispunjena, ona potiče nastanak ideoloških pokreta među isključenim skupinama što zahtijeva uspostavu alternativnih nacija-država“ (Yuval-Davis, 2004: 28). Odnosno, Gellner smatra kako je „postojanje politički centraliziranih jedinica i moralno-političkog ozračja u kojima se takve centralizirane jedinice drže samorazumljivima i smatraju normativima, nužan je, ali ne i dovoljan uvjet nacionalizma“ (Gellner, 1998: 23).

Sve navedene definicije svjedoče o kompleksnosti dotičnih koncepata. Naime sve su one na svoj način opravdane, no većina ih je nepotpuna ili djelomično neprimjenjiva, tj. nijedna od njih nije ultimativna i univerzalna čega su ponekad svjesni i sami autori. Za potrebe ovoga rada najzanimljivije i najkorisnije su definicije nacionalnog osjećaja, osjećaja zajedničke sudbine te uloga lateralnih i vertikalnih etnija.

3. Nacionalizirajuća uloga žena

a) Biološka reprodukcija nacije

Sada je potrebno vratiti se na uvodni citat ovoga rada jer se upravo u njemu jasno ističe uloga žena u biološkoj reprodukciji nacije koju se često naziva i kao ženski danak u *krvi* što proizlazi iz sociobiološke činjenice da su žene takozvani *ograničavajući spol*⁶. Smith smatra da moderna nacija u praksi sadrži obilježja predmoderne zajednice među kojima je i mehanizam biološke reprodukcije nacije (Smith, 1989.) koji je posebno istaknut u vrijeme svjetskih ratova, ali on je prisutan i danas. Naime, tijekom 90-ih godina prošloga stoljeća jedan je poljski saborski zastupnik izjavio: „Ideal i dalje mora biti žena-majka, za koju je trudnoća blagoslov. Nacionalizirati ćemo te utrobe!“ (Scott, 2003, 248), dok je istovremeno u programu slovenske političke stranke *Demos* iznesen stav da „žene ne bi smjele imati pravo da pobace buduće branitelje nacije“ (Yuval-Davis, 2004: 46). U Hrvatskoj danas sličan narativ promiču udruge poput *U ime obitelji* djelujući zbog straha ne samo od zamiranja tradicionalnih obiteljskih, moralnih i religijskih vrijednosti već i zbog straha od izumiranja hrvatske nacije uslijed procesa masovnog iseljavanja. Kao nedavni primjer prisutnosti takvih sta-

⁶ Kao prvo, ograničavajući se spol definira kao onaj koji ima manji broj većih gameta, a to su u ljudskoj populaciji žene. Kao drugo, žene su ograničavajući spol zbog činjenice da trudnoća traje devet mjeseci tijekom kojih one fizički ne mogu začeti drugu djecu, dok muškarac u istom tom razdoblju može začeti onoliko djece s koliko različitih fertilnih žena uspostavi uspješan reproduktivan odnos. (Farkaš, 2009: 5). Dakako, mnoge žene ne pristaju na ovakav poredak stvari te se bune i pritom inzistiraju na tome da su više od „rasplodnih kobilica države“ zbog čega je sve češća pojava da se žene odlučuju ne imati vlastitu djecu uopće. Na taj način bojkotiraju svoju navodnu društvenu ulogu uzrokovanu tobože prirodnim poretkom rodni odnosa.

vova u hrvatskom društvu, treba istaknuti izjavu jednog saborskog zastupnika: „Mi u ovom trenutku u Hrvatskoj imamo gotovo milijun fertilnih žena. Mi bismo teoretski za devet mjeseci mogli imati milijun novih Hrvata. I Hrvatica, naravno, malih.“ (*Danas.hr*, 30.5.2020.), što je ujedno i pokušaj prisilnog oduzimanja prava žena na izbor pod izgovorom iskorištavanja utjecaja upravo biološkog ograničavanja broja potomaka u skladu s već spomenutom teorijom *ograničavajućeg spola*. Takav se narativ najčešće javlja upravo u vrijeme ratova i sukoba jer ga istovremeno motivira potreba za što brojnijim ljudskim resursima u obliku radništva i vojske, ali i strah od izumiranja zajednice uslijed masovnih stradavanja koje ratni sukobi donose. No takva se „demografska utrka ne događa samo ondje gdje postoji neki nacionalni sukob oko teritorija nego i ondje gdje se neka etnička veličina smatra ključnom za zadržavanje prevlasti hegemonijskog kolektiviteta“ (Yuval-Davis, 2004: 46), kao što je to slučaj u katoličko-protestantskim sukobima u Republici Irskoj te palestinsko-židovskim sukobima u Izraelu. Taj je doživljaj *ljudi kao moći* (Yuval-Davis, 2004: 45) motivirao, na primjer, japanskoga cara Hirohita da naredi svojim podanicima neka se „plode i množe za dobrobit japanskog carstva“ (Yuval-Davis, 2004: 45). U Palestini pak vjeruju u dva istovjetna, ali istovremeno dijametralno suprotna, mišljenja koja promiču isti narativ: „Moramo imati jednog sina koji će se boriti i poginuti, jednog koji će otići u zatvor, jednog sina koji će ići u zemlje bogate naftom gdje će zarađivati i jednoga koji će se za nas brinuti kada ostarimo“ te „Palestinska žena koja svakih deset mjeseci rađa novog Palestinca biološka je tempirana bomba koja prijeti razaranjem Izraelu iznutra“ (Yuval-Davis, 2004: 53). Nacistička je Njemačka otišla nekoliko koraka dalje u nastojanju produciranja savršene arijevske rase, odnosno ostvarivanja *Lebensborn* programa u skladu s Hitlerovim antisemitskim stavovima iznesenim u *Mein Kampf* (1925.): „Borba mužjaka za ženke daje pravo ili mogućnost rasplodivanja

samo najzdravijima.“ (Yuval-Davis, 2004: 47). Kao rezultat toga, skupine ljudi klasificirane kao *Lebensunwurdiges*, poput Slave na i Židova, bile su izložene različitim metodama kontroliranja reprodukcije kao što su prisilne sterilizacije ili pobačaji u skladu s tada iznimno popularnim eugeničkim principima. Pritom treba napomenuti kako tu praksu nacisti nisu izumili, već su je samo doveli do ekstrema. Naime, Sjedinjene Američke Države provodile su politiku prisilne sterilizacije od početka 20. stoljeća pa sve do 70-ih godina na indijanskom stanovništvu, a čak se i danas dotična demografska politika provodi u nekim zemljama drugog i trećeg svijeta koje se bore s problemima prenapučenosti i apsolutnog siromaštva, npr. Kina koja u intervalima od nekoliko godina uvodi i ukida reproduksijske restrikcije s politikom jednog djeteta (Yuval-Davis, 2004). Osim takvih negativnih sankcija za takozvane nepodobne, u nacističkoj su se Njemačkoj koristile i neke pozitivne sankcije namijenjene arijevcima, primjerice, davanje ordena časti majkama koje rode desetero arijevske djece ili općenito njihovo stipendiranje. Hitler je vjerovao da „ono što muškarac nudi svojim herojstvom na bojnopolju, žena čini jednako beskrajnom ustrajnošću i žrtvom, u beskonačnoj boli i patnji. Svako dijete koje donese na svijet jest bitka, bitka koju ona vodi za opstanak naroda“ (Delić, 2015: 3). No takva je pronaletetna politika uzrokovala i mnoge zločine protiv humanosti. Naime, prilikom njemačkog osvajanja Skandinavije 1940, vojska je dobila naredbu *širenja svog sjemena* među plavokosim i plavookim pokorenim stanovništvom, odnosno naredbu za izvršenje masovnog silovanja čiji je rezultat bio rađanje preko 200 tisuća *Lebensbaum djece*⁷ koja nikada nisu upoznala svoje očeve. Majke te djece bile su traumatizirane ne samo činom silovanja već

7 Od kojih će jedno kasnije postati poznato kao pjevačica švedskog glazbenog sastava ABBA – Anni Frid Lyngstad

i povredama koje im je nanosilo domaće stanovništvo zbog (većinskim dijelom nedobrovoljnog) *fraterniziranja s neprijateljem*, poput javnog izbrijavanja glave, neslužbene ekskomunikacije i slično.

Općenito rečeno, takvo zadiranje u reproduktivna prava žena omogućeno je ustaljenim narativom o dvojnosti sfera ljudskoga djelovanja, javno (*maskulino*) i privatno (*feminino*), koji istovremeno vrši i funkciju isključivanja žena iz društvenog djelovanja. Razlog zašto diktatori, fundamentalisti i pripadnici radikalne desnice teže ostvarivanju što veće kontrole nad reproduktivnim pravima žena leži u uvjerenju da „mogućnost da žene same odlučuju o svojim tijelima predstavlja izravnu prijetnju njihovoj autoritetu...koji se zaziva ne zbog nekih intrinzičnih i esencijalnih imperativa nego zato što legitimira suprotstavljena stajališta prema ženama i njihovim reproduktivnim opcijama“ (Yuval-Davis, 2004: 52). Također, kontrola nad reproduktivnim pravima najprisutnija je u nacijama koje svoj identitet temelje na takozvanom *mitu o zajedničkom porijeklu*, ali prisutna je i u *melting pot* nacijama koje svoj identitet ne mogu temeljiti na istome kao što je prikazano na primjeru politike SAD-a u 20. stoljeću.

b) Kulturna reprodukcija nacije

„Nacija se ne izražava kroz svoju kulturu; kultura je ono što proizvodi naciju“ (Yuval-Davis, 2004: 89).

„Obrazuješ li muškarca, obrazovao si individuu. Obrazuješ li ženu, obrazovao si naciju (stara afrička poslovice prema Suen, 2013: 60).⁸

8 Vlastiti prijevod. Original: „If you educate a man you educate an individual, but if you educate a woman you educate a family (nation)“.

Princip kulturne reprodukcije nacije nadovezuje se na biološku reprodukciju te se temelji na rodnoj podjeli uloga prema kojoj žene, kao pripadnice već spomenute privatne sfere, služe odgoju i socijalizaciji novih generacija u skladu s potrebama nacije. Zbog toga im se uvijek pripisuje uloga *nositelja tradicije* (Yuval-Davis, 2004: 83). No i nacije koje nisu nastale na temelju *mita o zajedničkom porijeklu* koriste narativ o takozvanoj *kulturnoj potrebi zajednice* (Yuval-Davis, 2004: 103) kao izgovor za kontrolu nad ženskim rodnom. Obitelj je često zbog svoje socijalizacijske uloge, kao fundamentalni stup zajednice, izražena u tradicionalnim društvima. Hitler je, primjerice, takvu ulogu žena promovirao propagandnom parolom „*Kinder, Kuche, Kirche*“⁹ te je generalno uložio mnogo truda i resursa u nacistički narativ. Sistematizirano su podučavali Njemice da postanu savršene njemačke majke, a takvo je shvaćanje uloge žene u društvu zapravo dovelo do poboljšanja obrazovnih i radničkih prava žena. Naime zanimanja u kojima su žene daleko najzastupljenije, čak i danas, su ona vezana uz predškolski odgoj djece¹⁰ te zanimanja profesorica. No dotična *uloga nositelja tradicije* nije nužno vezana uz socijalizaciju djece, već ju koriste i vertikalne etnije u svrhu buđenja nacionalne svijesti. Tako su, primjerice, plemkinje iz Banovine te dubrovačke vladi-

9 „Djeca, Kuhinja, Crkva“ (vlastiti prijevod)

10 Iako treba napomenuti činjenicu da su dotična zanimanja izgubila na prestižnosti te postala slabije plaćena otkako ih u proteklih stotinjak godina u značajno većem omjeru zastupaju žene (za više vidi Moses, I., Admiraal, W.F. & Berry, A.K. (2016). Gender and gender role differences in student-teachers' commitment to teaching. *Soc Psychol Educ* 19, 475–492). Također je potrebno spomenuti kako je u Hrvatskoj u proteklih desetak godina vidljiv sve izraženiji trend prema kojemu žene upisuju i završavaju programe visokog obrazovanja u dvostrukoj stopi naspram muškaraca, dok je prije svega 40 godina statistika bila obrnuta, stoga bi trebalo istražiti povode i razloge za dotični trend te dakako njegove posljedice (zds, Žene i muškarci u Hrvatskoj 2019).

ke odigrale važnu ulogu u doba hrvatskog narodnog preporoda. Josipa Vančaš proglašena je *majčicom Ilira* jer je bila domaćica u zagrebačkom Narodnom domu te je na taj način inspirirala i poticala druge žene da se aktiviraju u očuvanju narodne tradicije, barem u obliku podučavanja plesova i krojenja nošnji. Pri tom treba napomenuti kako „multikulturalizam često štetno utječe naročito na žene jer se različite kulturne tradicije često definiraju prema kulturno specifičnim rodnom odnosima i nadzor nad ponašanjem žena (u kojem također urotnički sudjeluju i same žene, osobito starije) često se koristi za reprodukciju etničkih granica“ (Yuval-Davis, 2004: 79). Rezultat takvog shvaćanja ženske uloge u reprodukciji nacije jest strah da će „nacija postupno nestati, ne želi li žena biti majkom“ (Yuval-Davis, 2004: 11) što pak povećava opresiju nad ženama.

c) Simbolička reprodukcija nacije

Naposljetku, simbolička uloga žena u uspostavljanju i reprodukciji nacionalne svijesti najraširenija je, ali ujedno i jedina uloga koja podrazumijeva isključivo pasivnost žena. Naime, marksističko je viđenje povijesti prikazano kao niz sukoba koji su opravdani razlozima poput pokušaja zaštite žena i djece, nemoćnih pasivnih pripadnika nekog kolektiviteta, što je dovelo do produbljivanja antiteze *maskulinog* i *femininog*. Powell (britanski teoretičar nove desnice) je navodno definirao naciju kao „dva muškarca plus obrana teritorija sa ženom i djecom“ (Yuval-Davis, 2004: 26). Njegov famozni rasistički govor, prikladno nazvan „Rijeke krvi“, sadrži ne samo ideju kontrole imigracije crnaca i Indijaca zbog izražene brige za održavanjem čistoće britanske krvi već upućuje i na (prema njemu visoku) šansu za izbijanje krvoprolića između *domaćih i stranaca* (Powell, *Rivers of blood*, Parliament of the United Kingdom, 1968.). Naime, „ozakonjenje rata – žrtvovanje mladih života

u svrhu zaštite države – na različite je načine preuzelo oblike otvorenih poziva na muškost (na potrebu za obranom inače ranjivih žena i djece), implicitnih vjerovanja u obvezu sinova da služe svojim vođama ili svom (ocu) kralju, te asocijacija između muškosti i nacionalne snage“ (Scott, 2003: 71). Isto tako se i simbolika majčinstva prenosi na nacionalna obilježja. Već je spomenuta takozvana *Majčica Ilira* koja je u svojoj osobi utjelovljivala zanos narodnim preporodom, no najčešće u pitanju nije fizička osoba već apstraktan koncept. Tako je, primjerice, u Rusiji uvriježen pojam *majke Rusije* koji u sebi obuhvaća rusku tradiciju i teritorij, ali on ostavlja i dojam brižnosti ruske države za svoje građane, a slične je primjere moguće pronaći i u irskoj i u indijskoj borbi za nezavisnost (Yuval-Davis, 2004: 64). Također se ne smije iz nacionalnog diskursa ovoga tipa izostaviti važnost jezika. Naime ukoliko uzmemo u obzir Andersonovu teoriju o važnosti jezika za formiranje nacionalnog identiteta, sasvim je logično da se jezik naziva *materinjim* s obzirom na to da djeca usvajaju jezik slušajući svoje majke prije nego što latentna etnija preuzme njihovo standardizirano podučavanje u školama. Dakako, uslijed migracija ili promjena državnoga ustrojstva, moguće je da latentna etnija spriječi podučavanje nekog jezika u čijem slučaju *materinji jezik* postaje značajniji za očuvanje nacionalnog identiteta dotične manjine. Tako su, primjerice, hrvatski iseljenici u Irskoj nedavno apelirali na važnost otvaranja hrvatskih škola kako ne bi došlo do zatiranja hrvatskoga jezika među mlađim generacijama tijekom obrazovanja na „tuđem“ jeziku (Danas.hr, 15.9.2019).

No ovakvo simboličko izjednačavanje nacije sa ženama nije imalo pozitivne učinke na prava žena. Štoviše, upravo u ime zaštite nacionalne časti u nacionalistički nastrojenim društvima, žene su podvrgnute različitim oblicima kontrole kako bi se očuvala njihova osobna i nacionalna čast. Najčešći primjeri takve kontrole mogu se pronaći na Bliskom Istoku gdje se za submisivnost,

sakaćenje ili ubijanje žena koristi izgovor tobožnje građanske dužnosti kako bi „zaštitili svoju religiju, svoju kulturu“ (Yuval-Davis, 2004: 65). No takav narativ nije rezerviran isključivo za islamske zemlje u strogom patrijarhatu, kao što se može vidjeti u već spomenutom primjeru kažnjavanja skandinavskih žena koje su bile silovane tijekom 2. svjetskog rata. Također, kada je riječ o egzogamnom silovanju, tj. silovanju žena koje ne pripadaju istoj etniji, naciji ili klasi kao silovatelji, treba napomenuti kako do toga ne dolazi samo zbog biološke *potrebe za širenjem sjemena* već i iz potrebe da se simbolički ponize muškarci protivničke strane. Naime iskorištavanjem ženskih tijela nepovratno se ukljuje čast muškaraca koji su imali dužnost zaštititi ih. Nerijetko se, nažalost, tijekom sukoba događa da se namjerno organiziraju silovateljski pohodi kako bi se protivniku uništio moral s obzirom na to da nisu uspjeli u svojoj ulozi zaštitnika žena, odnosno simboličkoj zaštiti svoje nacije. Katkad čak nije nužno ni fizički izvršiti čin silovanja kako bi se uvrijedila protivnička strana, već je dovoljno i simboličko pozivanje na izvršavanje dotičnoga čina. Ponekad pak nije riječ ni o netolerantnosti prema suprotnoj strani, nego je povod uzrok frustracija koje su izazvane nečim drugim na što se ne može utjecati pa se zbog toga u nemoći okreću revitalizaciji starih sukoba. Uza sve se to etnička nesnošljivost i rasizam, čak i u periodima mira, utjelovljuju u strahu „ugrožene“ domaće skupine, misleći pri tom da će prisustvo neke druge skupine, npr. nacionalne manjine, narušiti sigurnost nacije kroz seksualno ugrožavanje sigurnosti žena. Zbog toga se argument zabrinutosti „silovanja naših žena“ koristi kao taktika u anti-imigrantskim kampanjama diljem svijeta, a posebno je prisutna i u mladim republikama koje još uvijek pokušavaju izgraditi svoj zasebni etnički identitet u odnosu na bliske etničke skupine, u čemu Hrvatska 21. stoljeća nikako nije izuzetak. Tako smo nedavno u Hrvatskoj, točnije u glavnom gradu Zagrebu, ima-

li priliku svjedočiti ne samo degutantnom transparentu „Je*bat ćemo srpske žene i djecu“ nego i zastupničkom opravdavanju te izjave u Hrvatskom saboru (24sata.hr, 20.6.2020). Pritom treba napomenuti kako ne postoji statistička osnova za ovakve stavove. Naime, prema dostupnim podacima Državnog zavoda za statistiku, za kršenje spolne slobode u 2017. godini osuđeno je 90 Hrvata te dvije osobe drugog državljanstva, dok je za kazneno djelo spolnog zlostavljanja i ugrožavanja sveukupno osuđeno 104 počinitelja, od čega samo jedan nije imao hrvatsko državljanstvo. Kada te podatke usporedimo s osuđenicima za obiteljsko nasilje, kojih je npr. u 2017. godini bilo 987, od čega ukupno 10 počinitelja nije imalo hrvatsko državljanstvo, dolazimo do zaključka da su oni koji pozivaju na nasilje i netrpeljivost prema drugim etničkim skupinama (pod izgovorom tobožnje zadaće seksualne zaštite žene) upravo oni koji u najvećoj mjeri ugrožavaju sigurnost tih istih žena. (DZS, Punoljetni počinitelji kaznenih djela, 2018).

Nadalje, iako se u ratnim razdobljima djelovanje opravdava argumentom zaštite žena i djece, ženski se rod još od antičkih vremena percipira kao *utjelovljenje mira* (Yuval-Davis, 2004: 122). No sve do sad navedeno, a vezano uz simboličku reprodukciju nacije, ne odnosi se na žene kao društvene aktere, već kao pasivno sredstvo mobilizacije muškaraca. Međutim, povijest je puna primjera u kojima su žene odigrale aktivnu pacifističku ulogu, od bračnih štrajkova tijekom spartanskih ratova¹¹ pa sve do udruženja poput *Žene u crnom* koje su obilježile iransko-palestinske i hrvatsko-srpske sukobe (Yuval-Davis, 2004: 163). Također treba istaknuti i primjer otvorene osude žena patrijarhalnog ratobornog

¹¹ Riječ je o koordiniranoj suradnji žena suprotstavljenih strana kojima je dosadilo trpiti emocionalne i materijalne posljedice sukoba te su odlučile zajednički djelovati kako bi ga okončale. Naime, žene su svojim muževima uskraćivale seksualno zadovoljstvo sve dok se nije uspostavio željeni mir.

društva iz *Greenham Commona*: „oduzmite dječacima igračke¹²“ (Yuval-Davis, 2004: 144).

Uza sve to, simbolička se uloga žena u uspostavi i reprodukciji nacije redovito dovodi u pitanje na svim izborima u demokratskim zemljama svijeta. Naime upravo se pitanje društvenog položaja žena, a posebice njihovih reproduktivnih prava, koristi kao glavno razlikovno obilježje među političkim strankama koje pokušavaju zadobiti naklonost birača definirajući se na polarizirajućim stranama za i protiv. Trebaju li žene imati jednake plaće kao muškarci ako obavljaju isti posao s istim rezultatima, trebaju li žene uopće raditi ili bi trebale biti domaćice, trebaju li žene imati pravo na pristup kontracepciji i adekvatnoj skrbi za reproduktivno zdravlje, trebaju li žene uopće imati pravo glasa, trebaju li žene imati pravo na proporcionalnu zastupljenost u politici i na ostalim položajima moći... Sva se prethodna pitanja koriste kao rekviziti u predizbornim kampanjama, nerijetko uzrokujući skandale koji tjednima ne silaze s naslovnica, sve dok ne stignu rezultati izbora kada se ženska prava sklanjaju sa strane do sljedeće predizborne kampanje. Takvim se pitanjima, čiji su odgovori itekako očigledni, također direktno vrijeđaju žene jer ih se na taj način stavlja u podređeni položaj aludirajući na njih kao na neravnopravne članove društva. Tako se, primjerice, predizborna kampanja za parlamentarne izbore u Hrvatskoj 2020. svela na raspravu o tome trebaju li silovane žene imati pravo na pobačaj, umjesto da su glavne metode za pridobivanje glasova bili planovi za upravljanje krizom u ekonomskom, obrazovnom i zdravstvenom sustavu uzrokovane svjetskom pandemijom Covid-19 (*Telegram.hr*, 20.6.2020). Još jedan su primjer, vezan uz predizbornu kampanju za parlamentarne izbore u Hrvatskoj 2020,

¹² Vlastiti prijevod. Original: „Take the toys from the boys“.

izjave kandidata o zastupljenosti žena na izbornim stranačkim listama. Na primjer, politička platforma *Možemo* transparentom „Žene su zakon“ reklamira činjenicu da imaju više nositeljica liste (žena) nego nositelja (muškaraca), nadajući se da će tako zadržati glasove na lijevoj strani političkoga spektra te na njegovom centru (*Možemo.hr*, 20.6.2020). *Hrvatska demokratska zajednica*, s desne strane političkog spektra, donijela je odluku da neće ispoštovati zakonski određen minimum od 40% ženskih kandidata na listama (zbog čega će morati platiti kaznu u iznosu od 550 tisuća kuna). Pri tome treba napomenuti da je predsjednik stranke, aktualni premijer, javno priznao kako je riječ o proračunatom potezu koji će im donijeti pobjedu i tu nisu bili u krivu. To pak svjedoči o mišljenju pripadnika ove stranke vezano za rodnu ravnopravnost, ali i o stanju svijesti njihovih vjernih birača (*Telegram.hr*, 20.6.2020).

4. Zaključak

Na temelju svega navedenog, vidljivo je kako su doista žene odigrale te i dalje igraju važnu ulogu u povijesnom procesu nacionalizacije. Aktivnu su ulogu obnašale u biološkoj i kulturnoj produkciji i reprodukciji nacije, dok su u simboličkoj (re)produkciji, uglavnom pasivno, služile kao sredstvo motivacije političkoj i vojnoj akciji muškaraca. Silovanje se ne koristi isključivo kao sredstvo kontrole nad ženskim tijelom, već i kao sredstvo kontrole nad muškarcima zbog čega će oni napraviti sve samo kako bi svoju zajednicu poštediti uvrede kakva je otimanje žena, dok su istovremeno spremni napraviti isti zločin kako bi ponizili protivnika. Uza sve to, države su bile sklonije kontroli reproduktivnih, građanskih i radničkih prava žena (a ne muškaraca) pod izgovorom zaštite kolektivnih nacionalnih interesa. Nacijama koje su svoje temelje pronašle u

takozvanom *mitu o zajedničkom porijeklu* bila je važna biološka reprodukcija nacije zbog čega su razvile i zadržale mnoge poticajne, ali i restriktivne demografske mjere kako bi kontrolirale svoj etnički sastav. S druge strane, nacije temeljene na zajedničkom iskustvu veću su važnost (pri osnivanju) pridavale kulturnoj reprodukciji nacije, pri čemu ne treba zaboraviti važnost jezika u stvaranju i zadržavanju nacionalne svijesti. Pridjev *materinji* u jeziku vrši iznimno važnu ulogu održavanja kolektivne nacionalne svijesti u kulturnom smislu, posebice uslijed procesa iseljavanja i suočavanja s drugim etničkim zajednicama. Općenito je simbolika majčinstva pasivno naslijeđe tradicionalnih ženskih rodnih uloga kojima se dočarava zaštitna uloga države nad građanima te se istovremeno potiče poštovanje i submisivnost građana prema državi kroz alegoriju sinova i kćeri domovine. Dihotomije *maskulinog* i *femininog* pojavljuju se u odnosu javne i privatne sfere, a odražavaju se i u međuodnosu rata i mira. No iskorištavanje ženskoga roda za održavanje i reprodukciju nacionalne svijesti nije stvar davne prošlosti, nego je to praksa koja je prisutna i u našoj političko-društvenoj stvarnosti 21. stoljeća. To će tako ostati sve dok kolektivna svijest ne odbaci prethodno spomenutu dihotomiju za koju autorica „*Deklaracije o pravima žena i građanki*“ smatra da je uzrokovana stavom da se „čovjek uzdigao iznad životinje, ne time što daje život, nego time što ga stavlja na kocku: zato ljudi drže da nije bolji spol koji rađa, nego onaj koji ubija“ (Yuval-Davis, 2004: 17).

Literatura

- 24sata.hr. 13.6.2020. Esih: Jednaki kriteriji trebaju vrijediti za obje strane, govor mržnje je rastezljiv pojam.
URL: <http://www.24sata.hr/amp/news/esih-jednaki-kriteriji-trebaju-vrijediti-za-obje-strane-govor-mrznje-je-rastezljiv-pojam-699306> (20.6.2020.)
- Anderson, B. (1990). *Nacija: zamišljena zajednica: razmatranje o porijeklu i širenju nacionalizma*. Zagreb: Školska knjiga.
- Danas.hr (30.5.2020). *Stranka suludih namjera: neobrijane noge, gejevi kao pedofili, oranje ustaškog logora, fertilne žene i ostale lude izjave Škorine ekipe*. Net.hr. URL: <https://net.hr/danas/hrvatska/stranka-suludih-namjera-neobrijane-noge-gejevi-kao-pedofili-oranje-ustaskog-logora-fertilne-zen-i-ostale-lude-izjave-skorine-ekipe/> (11.6.2020.)
- Danas.hr. (14.3.2019.) *Apel iseljenih Hrvata u Irskoj: otvorite nam hrvatsku školu, djeca nam jaja čitaju dada*. Net.hr. URL: <https://net.hr/danas/hrvatska/apel-iseljenih-hrvata-u-irskoj-otvorite-nam-hrvatsku-skolu-djeca-nam-jaja-citaju-dada/> (15.9.2019.)
- Delić, T. (2015). „Uloga žena u 2. svjetskom ratu“. *Essehist*, 7(7): 98–104.
- Državni zavod za statistiku. Punoljetni počinitelji kaznenih djela, prijave, optužbe i osude u 2017. Statistička izvješća: Zagreb, 2018. URL: https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2018/SI-1627.pdf (1.8.2020.)
- Državni zavod za statistiku. Žene i muškarci u Hrvatskoj 2019. Statistička izvješća: Zagreb, 2019. URL: https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/menandwomen/men_and_women_2019.pdf (11.6.2020.)
- Farkaš, M. (2009). *Spolna selekcija* (završni rad). URL: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:217:229905> (31.7.2020.)
- Gellner, E. (1998). *Nacije i nacionalizam*. Zagreb: Politička kultura.
- Klarić, J. (17.6.2020). *Kako smo pobogu došli do toga da političari u kampanji razvlače žene koje su zatrudnile silovanjem?* Telegram.hr. URL: <https://www.telegram.hr/price/kako-smo-pobogu-dosli-do-toga-da-politicari-u-kampanji-razvlace-zen-koje-su-zatrudnjele-silovanjem> (20.6.2020.)
- Možemo.hr (15.6.2020). Sandra Beroš: imamo 6 žena na vrhu naših listi. Službena mrežna stranica stranke. URL: <https://www.mozemo.hr/vijesti/sandra-bencic-ima-mo-6-zena-na-vrhu-nasih-listi/> (20.6.2020.)
- Pateman, C. (2000). *Spolni ugovor*. Zagreb: Ženska infoteka
- Powell, E. (1968). *Rivers of blood*. Parliament of the United Kingdom. Transkript govora URL: https://anth1001.files.wordpress.com/2014/04/enoch-powell_speech.pdf (31.7.2020.)
- Scott, J. W. (2003). *Rod i politika povijesti*. Zagreb: Ženska infoteka.
- Smith, A. (1989). *Ethnic and racial studies*. London: Univesity of London.
- Telegram.hr. (17.6.2020). Plenković: žao mi je što nema više žena, odlučili smo se za pobjedničke liste. URL: <https://www.telegram.hr/politika-kriminal/plenkovic-zao-mi-je-sto-nema-vise-zena-odlucili-smo-se-za-pobjednicke-liste-sto-sa-zenama-bi-izgubili/> (20.6.2020.)
- Thebaud, F. (ur.) (1994). *A history of woman in the West: toward a cultural identity in the twentieth century*. London: The Bleknap Press of Harvard University Press.
- Yuval-Davis, N. (2004). *Rod i nacija*. Zagreb: Ženska infoteka.